

Zahid Ələmpaşalı

Qaçaq Mahmud
dastanı

Bakı-2009

© XƏZƏR UNİVERSİTƏSİ NƏŞRİYYATI, 2009
Bütün hüquqlar qorunur.

Redaktor və ön sözün müəllifi: Vahid Ömərli

Kompyuter işi: Zakir N. Yusifoğlu

Ələmpaşalı, Z.

Qaçaq Mahmud dastanı / Zahid Ələmpaşalı

İSBN 978-9952-20-057-7

1. Qəhrəmanlıq dastanı 2. Qaçaq.

3. Dastan.

894. 3611- dc 22

Bakı. AZ 1096. Məhsəti küçəsi 11.

Azərbaycan

Qəhrəmanlıq dastanı

Tarixdə qaçaq hərəkəti azadlıq uğrunda mübarizənin tərkib hissəsini təşkil edib. Xalqın qəhrəman oğulları xarici və daxili düşmənlərə qarşı vətənpərvər igid, qorxmaz, mərd insanları başına toplayaraq silahlı mübarizə aparmış – qaçaqlıq etmişlər. Qaçaq – çevik, düşməne qəfil zərbə vuran silahlı mübarizə formasıdır. Azərbaycan xalqı öz qaçaq, qoçaq oğulları ilə fəxr etmiş, onların qəhrəmanlığını vəsf edən bayatılar, dastanlar yaratmışdır. Bu mənada el şairi Zahid Ələmpaşalının qaçaq hərəkətinə həsr etdiyi dastan yaradıcılığı diqqəti cəlb edir.

Zahid Ələmpaşalı çar rejiminə qarşı çıxan Qaçaq Nəbiyə, Zaqafqaziya Sovet rejiminə qarşı silahlı üsyana başçılıq etmiş Qaçaq İsxana və onun davamçılarna, o cümlədən Qaçaq İsxan hərəkatını yaşatmağa çalışsan, düşmənlərin “İkinci İsxan” adlandırdığı Qaraçöplü Qaçaq Mahmuda dastan həsr etmişdir.

Müəllif tarixi Qarayazı meşəsi – Aşağı və Yuxarı Qarayazıda cərəyan edən hadisələri öz şair təxəyyülü ilə sənətkarlıqla qələmə almış Qaçaq Yunus, Qaçaq Mahmud obrazları ilə əsərin əsas qayəsini – İsxan hərəkatının xalqın qəlbində möhkəm həkk edildiyini, əbədiyaşarlığını, xalqı öz milli kökündən, türk-islam mədəniyyətindən ayırmağa çalışsan, onu kosmopolit yad mədəniyyətə qovuşdurmağa cəhd edən sovet rus-erməni rejiminə qarşı xalqın silahlı mübarizəsinin məqsədini açmışdır. Bu mübarizənin əsas devizi Qaçaq Mahmudun dililə səslənir:

*Bəd zamana baş əyməyin,
Qeyrətinizi dəyişməyin!*

Dastanda ayrı-ayrı hadisələr Təmənüşağı, Hacı Ələmpaşalı ilə, Yesir Məhəmmədlə bağlı tarixi həqiqətlər bədii təxəyyülün vasitəsilə oxuculara sadə dillə çatdırılmışdır. Dastandakı bütün ayrı-ayrı hadisələri vətənə bağlılığı, vətən həsrəti ideyası birləşdirir. Dastan vətənə məhəbbət, vətənpərvərlik, ana məhəbbəti kimi müqəddəs duyğular aşılamaq baxımından ciddi maraq doğurur.

Dastanda milis idarəsində işləyən (Aşot Manukyan) bəzi vətənpərvərlərin (Şəmistan Cəfəri) qaçaq hərəkəti ilə əlaqəli, sovet erməni cəsuslarının qeyrətli azərbaycanlıları məhv etmək üçün dəridən-qabıqdan çıxması realist cizgilərlə təqdim edilmişdir.

“Qaçaq Mahmud” dastanı türkdilli mononimləri, hidronimləri – Qarayazı meşəsi Ceyran-

çöl, Teymur dağı, Kür və s. yaşatmaq baxımından da diqqəti cəlb edir. Dastanda Qarayazının təbiətinin – meşəsinin, dağlarının təbii təsviri öz əksini tapmışdır.

*Ötür quşlar, ağarır dan,
Gözəlliyə oldum heyran.
Suya gəlib cüyür, ceyran,
Kür çayından içib gedir.*

Burada dağlar sadəcə təbiətin bir guşəsi kimi deyil, qaçaqların pənah yeri, əzəmətli müdafiəçisi – təbii səngəridir.

*Qürurlu baxışın bizə arxadı,
Pənah gətirmilik sənə, a dağlar.
Daşlı səngərlərin bizi üşütsə,
Bürünnük çisginə, çənə, a dağlar.*

Dastanda adları çəkilən Qaçaq Mahmud, Yunus və Şəmistan Cəfərlilər, Təmənüşağı, Ye-

sir Mahmud, Hacı Ələmpaşalı real tarixi şəxslər olub öz xalqını qəlbən sevən vətənpərvərlər kimi sovet rejiminə qarşı açıq və gizli mübarizə aparmışlar.

İstedadlı şair Zahid Ələmpaşalının dastan yaradıcılığında özünəməxsus yer tutan “Qaçaq Mahmud” dastanı da xalqımızın qəhrəmanlıq tarixinin qaçaq hərəkətinə həsr olunmuş dastanlar silsiləsində oxucuların marağına səbəb olan bir dastan kimi yaddaşlarda yaşayacaqdır.

Vahid Ömərli.

Qaçaq Mahmud
dastanı

Qaçaq İsxandan sonra başsız qalan qaçaqlardan Türkiyəyə keçən keçdi, ölən öldü, tutulan tutuldu. Qalanları – Türkiyədən geri qayıdan Cəfərrî Qaçaq Yunus, Qaçaq Əli, Qaraçöplü Umud, Qaxətli Lado, Təhlədən «Qanını» Həsərətqulu, Qazaxdan İmran, Lətif, Samuxlu Eldar, Həsən, Borçalıdan Çopur Musa, Balakəndən Qaraçı Şirin, Tovuzlu Ləzim və başqaları. Ceyrançöldə, Qurd dərəsində Qaraçöplü Qaçaq Mahmudun başına topladılar.

Mahmud üzünü qaçaqlara tutub öz məramını açıqladı: «A dostlar, İsxan kimi oğulları torpaq yüz ildə bir yetirir. Onu yəqin bilinki, o ölməyib, sağdı. Dəstəməz həmin dəstədir,

Mahmudu da İsxan bilin».

Qaçaq Mahmud öz dəstəsi ilə uzun müddət Ceyrançöldə qaldı. Sonra belə qərara gəldilər ki, Qarayazı meşəsinə getsinlər. Belə də etdilər. Teymur dağının başında atların yüyənini çəkdilər. Mahmud Qaraçöpə, Yunus isə Qarayazıya tərəf baxdı. Uca dağ başında, atın belində, sinə coşmazmı?!

Qaçaq Mahmud:

*Üstümüzdən yaman əsir
Qara yellər, qara yellər.
Bu zamandan qan qoxuyur,
Haray ellər, haray ellər.*

Qaçaq Yunus:

*Zamanımız çox zarıyır
Çara ellər, çara ellər.
Yaşıl dağlar libas geyib
Qara ellər, qara ellər.*

Qaçaq Mahmud:

*Bu dərd məni yaman didir,
Qəm ləşkəri təslim edir,
Üz döndərib bəxtim gedir
Hara, ellər, hara, ellər?*

Qaçaq Yunus:

*Çoxdur tapan öz qibləsin,
Geyinmişəm qəm libasın,
Məni də özünüz asın
Dara, ellər, dara, ellər.*

Qaçaq Mahmud:

*Dost bağına iblis dolur,
Gülşənimi tamam yolur,
Tər lan quşlar təslim olur
Sara, ellər, sara, ellər.*

Qaçaq Yunus:

*Hiylələri biz qanırıq,
Öz-özümüzə odlanırıq,
Alışmışıq, hey yanırıq
Nərə, ellər, nəərə, ellər.*

Qaçaq Mahmud:

*Mahmud, od aldı köynəyin,
Bəd zamana baş əyməyin,
Qeyrətinizi dəyişməyin
Vara, ellər, vərə, ellər.*

Qaçaq Yunus:

*Yunus, ünlə fələyimi,
Eşitməyir diləyimi,
Cərrah ala ürəyimi,
Yara, ellər, yara, ellər.*

Sözlərini tamam edib, atlarını sürüb gəldilər Qarayazı meşəsinə. Mahmud: «Ayə, ay

Yunus, mənim bu meşədən başım çıxmır». Yunus: «Sizi bu meşə ilə tanış etmək mənim boynuma». Adətən, qaçaqlar gecə gec yatırlar, səhər isə tez dururlar. Bir səhər Mahmud bu meşədə nələr gördü!..

Aldı Mahmud:

*Kolxoruzu qaqqıldaşıb,
Yuvasından uçub gedir.
Marallar da bizi görüb,
Baş götürüb, qaçıb gedir.*

*Dəymə çobanın şəstinə,
Duraq turacın dəstinə.
Biz çıxanda qurd üstünə,
Heç pəsinmir, keçib gedir.*

*Ayıların çoxdur kini,
Armuddur imanı , dini.*

*Kəkliyə bax, cücəsini
Arxasınca seçib gedir.*

*Ötür quşlar, ağarır dan,
Gözəlliyə oldum heyran.
Suya gəlib cüyür, ceyran,
Kür çayından içib gedir.*

*Doymaq olmur nəşəsindən,
Gözəlliyin guşəsindən,
Qarayazı meşəsindən
Qaçaq Mahmud köçüb gedir.*

Qaçaq Mahmud gördü ki, yeməli quşlar, heyvanlar, meyvələr bu meşədədəir. Bir qoca, qarnıyarıq palıdın dibindən Kür çayına qədər yerin altından lağım, yəni kankan atdılar. Bu da qaçaqların yataqxanası oldu. Maralı, qoyunu, malı yedikcə dərilərini yerə döşəyib üs-

tündə yatırdılar. Qaçaqlarla görüşən qasidlər də az deyildi. Bir gün xəbər gəldi ki, milisin zirzəmiləri dustaqla doludur. Mahmud dəstəsi ilə qapıları qırdı, dustaqları buraxdı. Milisin at talvarına, otuna od qoyub yandırdılar. Milis rəisi qorxusundan Tiflisə köçdü. Bir neçə dəfə milisin silah anbarını dağıtdılar, atlarını apardılar, rəisin otağına od vurdular. QPU-dan, mərkəzdən adamlar gəldi, gizlincə söhbət apardılar ki, bu böyük dəhşətdən qurtarmaq lazımdır. «İkinci İsxan» bizim başımıza bəlalər gətirir. Axırını siyasətləri belə oldu: Azərbaycan dilini yaxşı bilən Aşot Manukyan adlı bir erməni çekisti qaçaqların dəstəsinə göndərilər. O, deyir: «Mən Qaçaq Mahmudun yerini-yurdunu öyrənəcəm. Ondan sonra əhatəyə alağ, hamısını güllələyək». Erməni özünə Ərşad Məmmədov adını götürür.

Bir beşaçılan, cırıq-cındır paltar geyib, bir torbada quru yemək götürür, Qarayazı meşəsinə girir. Həmin günü onu Yunusla Umud tutub Mahmudun yanına gətirirlər. Deyir: “Adım Ərşaddır, familiyam Məmmədov. Tiflisdə beş nəfər milis işçisini öldürmüşəm. Kür çayı aşağı gəlib bura çıxmışam. Bil-mirəm, bura haradı”. Mahmud göstəriş verir ki, silahını özünə qaytarın, Yunusa tapşırır ki, gizlincə onu sən izləyərsən. Üzünü Ərşada tutub: «Daha sən bizim dəstənin üzvü oldun. Qorxma, səni biz dolandırırıq». Ərşad çox sevindi. Gecə tunelə düşdü. Qovurmadan yaxşıca yedi, dərilərin üstündə yatdı. Mahmud qaçaqlara dedi: «Kür tərəfə çıxacağımızı hələ buna bildirməyin».

Bu minvalla Ərşad bir neçə gün qaldı. Mahmud Yunusa Ərşadı sınaqdan keçirməyi tapşırırdı və üzünü ona tutub: «Yunus, bizə

duz, un, tənbəki lazımdır, get tap». O saat Ərşad da dilləndi: «Mən də gedim. Özümün pulum var almağa». Mahmud Yunusa Ərşadı da özü ilə aparmağı tapşırırdı: «Tək getmə, bunu da apar».

Ərşad Yunusun yanına düşdü. Onlar Qaratəpəyə çatdılar. Yunus dedi: «Burada tatlar məni tanıyır, sən get, al, gətir. Mən səni burada gözləyim». O razı oldu. Yunus gördü ki, o, heç yana dönmədi, birbaşa milis idarəsinə girdi, on-on beş dəqiqə çıxmağı çəkdi. Oradan tələsik çörək, un, duz alıb gətirdi. Bir az gəlmişdilər, Yunus ondan soruşdu: «Bəs tənbəki almadın?» «Ərşad»: «Yadıma düşmədi», - deyə cavab verdi. Yunus ona dedi: «Yaxınlıqdakı kənddə dostum var, gedək, alım». Gəldilər Cəfəriyə. «Ərşad» arxın altında durdu. Yunus özünü Şəmistanqilə saldı. Gördü ki, Anaxanım evdədir. Yunusu görən kimi bir

torba ərzaq şeyləri, bir torba da tütün yarpağı verdi. Anaxanın Yunusa təlaşla xəbər verdi: «Şəmistan dedi ki, Yunus gələndə de ki, Aşot Manukyan adlı erməni onların yerini öyrənməyə gedib qaçaq adı ilə. O, onların yerini öyrənil qırdıracaq. Yunusa da elə bu lazım idi. Tez gəldi, gördü ki, «Ərşad» onu gözləyir. Gəldilər öz yuvalarına. Bərxanaları tökdülər. Mahmudun yerini meşədə bilirdilər, yanına getdilər, əli dolu gəldiklərini bildirdilər. Mahmud onlardan razılıq etdi. Sonra da Yunus xəlvəti Mahmuda danışdı ki, Şəmistan dəstə rəisi işləyir. Orada qaçaqlara qarşı nə olsa, bunlara bildirirdi. Yunus Mahmuda dedi: «Biz Qaratəpəyə gələndə «Ərşad» (Aşot) məndən 9-cu, 8-ci qolu (yəni kanalı) soruşurdu. Yəqin, ora da məlumat verdi. İyirmi dəqiqədən də çox milis idarəsində qaldı. Mahmud təsdiqlədi: «Yunus, özüdür ki, var. Gecə bunun

«işinə baxarıq». Gecə vaxtı köçməliyik, yoxsa bizi qırarlar». Mahmud Yunusu tələsdirdi: «Di durma, tez onu tap, izlə». Yunus qaranlıq qarışan vaxtı gördü ki, Aşot ağaclara ağ əsgini (parça) cırıb yatdıqları yerə tərəf bağlaya-bağlaya gəlir. Axırını əsgini bağlayıb endi alaçığa. Onun arxasınca Yunus da düşdü. Yunus onun hərəkətini Mahmuda danışdı. Çörəklərini yeyəndən sonra Mahmud qaçaqları yığıb onları məlumatlandırdı: «Dostlar, içimizdə bir nəfər milis tərəfdən hazırlanıb göndərilmiş adam var. Boynuna alsa, öldürməyəcəyik». Bütün qaçaqlar bir-birinin üzünə baxdılar. Hamı soruşdu: «O, kim olar?» Heç kəsdən səs çıxmadı. Mahmud sualını bir də təkrar etdi. Yenə dillənən olmadı. Mahmud soruşdu: «Aşot Manukyan kimdir?». Heç kim dillənmədi. Mahmud yenidən sual verdi: «Ərşad Məmmədov kimdir?». Ərşad-Aşot qorxmuş

halda ayağa qalxdı. Mahmud “Ərşad”a üz tutub ondan soruşdu: «Bizim olduğumuz yeri nə vaxt mühasirəyə alacaqlar?». Aşot dinmədi. Mahmud: «Əkin sahəsindən qarnıyarıq palıda kimi kim budaqların görünən yerlərinə ağ əsgri bağlaya-bağlaya gəlib?». Aşot yenə dinmədi. Yunus hirslə: «Bu erməni bağlaya-bağlaya gəldikcə mən də onun arxasınca gəlirdim». Aşot yalvardı: «Allaha and için ki, məni öldürməyəcəksiniz, düzünü deyəcəm». Mahmud: «And içirəm»,- dedi. Aşot danışdı: «Səhər saat 6-7-i arası, yəni işıqlaşanda həmin ağ əsgilərin iziylə gələcəklər. Mən mərkəzdə birinci dərəcəli çəkist idim, ancaq Qaçaq Mahmud məndən çox bilən adam imiş. Məni öldürməyin, dörd uşağım var. Onları yetim qoymayın». Mahmud dedi: «And içmişəm, öldürməyəcəyik». Oradaca Aşotu öz beşaçılanının ağzı sinəsinə tuşlanmış şəkildə palıdın

gövdəsinə bağladılar. Beşaçılanın tetəsini (tətiyini) də iplə eşikdəki şaxa sarıdılar. Şaxa toxunulsa, atəş açılacaq və onu öldürəcəkdə. Qaçaqqlar bütün bərxanalarını atlara yükləyib, keçdilər Kürün o tayına.

Bunlar burada qalsın, indi də danışım erməninin gətirdiyi qoşundan. Həmin vaxt Qırımızı Ordu ilə xüsusi şöbədən adamlar da gəldilər, qarnıyarıq, qocaman palıdı tapıb həndəvərini mühasirəyə aldılar. Palıdın şaxına toxunan kimi içəridən atəş səsi eşidildi. Kankana (lağım) enəcəyi gülləbaran etdilər. Gördülər ki, elə bircə dəfə atəşdən sonra atəş səsi gəlmədi. Bir nəfər qışqırdı: «Təslim olun, sizi bağışlayacağıq» və aşağı endi. Gördü, heç kəs yoxdu. Aşotun yuxarıdan aşağıya tərəf damcıdamcı qanı tökülürdü. Silahı da yanında idi. Xüsusi şöbənin işçiləri həmin lağım, yəni kankanla Kür çayına qədər getdilər. Sonra

qayıdıb Aşotun sarğısını açıb, bir atın qucağında silahı ilə bərabər rayona gətirdilər. Bütün Qarayazı tamaşaya durdu ki, qaçaqlar çekist öldürüb. Tiflisdən vəzifəli hökumət işçiləri tökülüb gəldilər. Çox təəccüb etdilər ki, Gürcüstanın ən sınaılmış çekisti Aşot Manukyan kimi adamı Qaçaq Mahmudun dəstəsi öldürüb. Qaçaqqların yerini xəbər verənlərə böyük mükafat verəcəklərini vəd etdilər.

Qaçaq Mahmudun dəstəsi Əysipara, Ayırım meşələrini özlərinə məskən etdi. «Göylərə baş çəkən» (ifadə Səməd Vurğunundur) Göyüzən dağını gördülər. Bəzən buludlar üzünə pərdəsini çəkirdi. Qartallar qayalardan qaçaqlara çox diqqətlə baxırdı. Mahmudun bu meşələr xoşuna gəlsə də, amma Qarayazı meşəsindəki kolxoruzunun səsi, maralların hayqırtısı, oradakı meyvələr burada yox idi. Qaçaq Mahmud gördü ki, bu dağlarla Ceyrançöl

dağları arasında çox böyük fərq var. Götürdü, görək Mahmud nə dedi:

*Qürurlu baxışın bizə arxadı,
Pənah gətirmişik sənə, a dağlar!
Daşlı səngərlərin bizi üşütsə,
Bürünnük çiskinə, çənə, a dağlar!*

*Arxalandıq əvvəl Ceyrançölünə,
Sonra gəldik Qarayazı elinə.
Tarixçisən, al qələmi əlinə,
Yaz sinədəftərə yenə, a dağlar!*

*Mən Mahmudam, ürəklərin həkimi,
Teymur dağı bu dağların hakimi.
Durubsan qarşımda günahkar kimi,
Dinib, cavab versən mənə, a dağlar!*

Qaçaqqlar kəndlərlə əlaqə saxlayırdı. Xəbərələr gəlirdi ki, Bakıdan vəzifəli adamlar

gəliblər. Kəndlərdə kolxoz qururlar. Bir xəbər də gəldi ki, bu gecə iclas edirlər. Mahmud dedi: «On iki nəfər atlanın, iki nəfər atları gözləyər, on nəfərimiz iclasa gedərik». Elə də etdilər. Mahmud, Umud, Yunus ön cərkədə oturdular. İclas çox qızğın gedirdi. Amma çoxusu yalandan danışdı. Axırda dedilər: «Yaşasın Lenin, uraaa! Yaşasın Stalin, uraaa! Torpaq sizindir, uraaa! Su sizindir, uraaa! Kolxoz sizindir, uraa!» Sonra dedilər, kəndlilərdən kim danışmaq istəyirsə, səhnəyə çıxsın. Qaçaq Mahmud cəld səhnəyə çıxdı: «Ay camaat, ruzunuzu Allahdan istəyin, Allah verəndə məhsul daşın üstündə də bitir. Sonra da deyir, yaşasın fəhlə, kəndli sinfi. Onlardan müftə ruzqu gözləyirlər, uraaa, hamı deyir, uraa, torpaq sizindir, uraaa, inanmayın, eşidin, inanmayın, heyvansınız, uraaa». Bakıdan gələn bir nəfər Mahmudun paltarından geriye

doğru çəkirdisə də, Mahmud dediyini deyirdi. Sonra Mahmud mauzerini çıxarıb bunları bir küncə qısdadı: «Əclaflar, bu xalqı niyə aldadırsınız?» Onlardan bir nəfər yaşlı kişi dedi: «Biz də belə yalançı təbliğatla maaş alıb uşaqlarımızı dolandırırıq». Qaçaqların hamısı çıxır Mahmudun yanına. Başlayırlar ona yalvarmağa, deyirlər: «Bizi o bir olan Allaha bağışlayın, balalarınıza bağışlayın. Körpə uşaqlarımıza yazığınız gəlsin». Mahmud deyir: «Bu xalqı düzgün başa salın, buraxın». İçlərindən qoca bir kişi dedi: «Ay camaat, bizə də sizə yalan danışmağımıza, yalan təbliğimizə görə maaş verirlər, irəli çəkirlər. Bizi bağışlayın». Camaat Mahmuda yalvardı ki, onları öldürməyin, buraxın. Mahmud fırıldaqçı kommunistləri buraxır. Sonra Mahmud camaatı danladı: «Ay camaat, biz belə fırıldaqçı kommunistlərin ucbatından qaçaqlıq edirik. Sizə

nə deyirlər, yalanlara əl çalıb, uraaa deyirsiniz. Ona görə də mən də hövsələdən çıxdım, dedim, heyvansınız, uraaa. Məni bağışlayın, sizi təhqir etdiyimə görə», - deyib səhnədən düşdü. Qaçaq atlarına minib getdilər.

İndi də, əziz oxucular, bir misal qalıb ellərdə, obalarda. Deyirlər, Qaçaq Mahmud deyən kimi hər şeyə əl çalıb, ura deyirsən.

Qaçaq Mahmud Tovuz tərəfdən Qızılulğundan sonra Çobandağı aşıb getdi. O, Zaqatala, Balakən, Tianet dağlarında da az olmayıb. İkinci dünya müharibəsinə kimi qaçaqlıq edib. Onun silahdaşı Qaçaq Yunus çox mahir atıcı olub. Türkiyəni gedib-gəlməkdən su yoluna döndərmişdi. Dəfələrlə həbsdən qaçmışdı. Yeddinci qaçışı zamanı, hasardan atılan vaxt üçüncü mərtəbədən bir çekist qadın onu güllə ilə vurdu.

Haqq yolunda vuruşan ata, babalara
Allah rəhmət eləsin!

İndi də sizə Təmən uşağından deyim.

Təmənuşağı Nazarlı kəndində yaşayırdılar. Sonradan analarını da götürüb Türkiyəyə qaçdılar. Nazarlı kəndinə Şüşəligöz Söyünü kolxoz sədri seçdilər. O, Nazarlıya gəlmə idi. Şüşəligöz Söyün deyirdi ki, Təmənuşağının yurdunda turp əkdirəcəm. Qasid bu sözü Türkiyəyə sahibinə çatdırır. Anaları deyir: «O sözü ona yedirtməsəniz, südüm sizə haram olsun». Təmənuşağı analarının sözündən çıxmazdılar. Atlanıb gəlirlər. Görürlər ki, 16-cı qolda iki nəfər yer sulayır. Yaxınlaşanda görürlər ki, biri Şüşəligöz Söyünün qayını Bilaldı, o biri də öz elliləri Hacıkişidir. Bunları silahın qabağına qatıb Şüşəligözün evini göstərdilər. Şüşəligözü qabaqlayırlar, onları buraxırlar. O gediş Şüşəligöz yox olur. Kimi

deyir, əl-qolunu bağlayıb Kürə atıblar, kimi deyir, yerə basdırıblar, kimi deyir, Türkiyəyə aparıb analarının yanında öldürüblər.

İndi isə sizə xəbər verim Ələmpaşaoğlu Hacıdan.

Ələmpaşaoğlu Hacı çox savadlı imiş. Ərəb dili, latın əlifbasında dərs deyən müəllim imiş. O, savadlı olduğundan Qarayazı Rayon İcraiyyə Komitəsində çalışırdı.

Hacını qəflətən QPU-ya çağırırlar: «Siz ərəb dili müəllimi olubsunuz. Sizi sürmürük, Türkiyəyə kəşfiyyata gedəcəksiniz». Ələmpaşaoğlu Hacı razılaşımağa məcbur olur: «Partiya hara göndərsə, mən hazırım». Nə edə bilərdi, hökumətin güllələdikləri, sürgün etdikləri gözünün qabağına gəldi. Onlar Hacıya ciddi tapşırıdılar: «Get, çağıranda gələrsən. Amma heç kəsə sirr vermə. Ailənə de ki, mən Moskvaya oxumağa gedirəm, hökumət gön-

dərir». Sonra Yesir Məhəmmədi QPU-ya çağırırlar.

Bu həməən Yesir Məhəmməddir ki, 1918-ci ildəki erməni-müsəlman davasında türk qoşunu azərbaycanlılara köməyə gələndə Məhəmməd türk əsgəri olub. Birdən Türk paşası əmr verir ki, qoşun təcili geri gəlsin, ingilislər gəmilərlə gəlib bizimlə müharibə etmək istəyirlər. Yesir Məhəmməd də aşpaz imiş. Odun qırmağa gedibmiş. Türk qoşunu atlanır, geri gedir. Məhəmməd gəlir, görür ki, heç kəs yoxdu. Necə deyərlər, lələ köçüb, yurd ağlayır. O tərəfə, bu tərəfə qaçır. Heç kəsi görmür. Qəflətən bir neçə erməni bunu tutur, bir sahibsiz evə salır, özləri də gözləyirlər ki, komandirləri gəlsin, cəzasını versin.

Axşamüstü o deyir: «Ay kirvə, məni su üstə burax». Erməni qışqırır: «Kəs səsini, kopak oqlu». Məhəmməd yalvara-yalvara:

«Ay kirvə, bizdə nə günah var, günah bizi bir-birimizə vuruşdurandadı». Erməni Məhəmmədi süzür, görür ki, ayağında isti çəkmə var. Qapını açır, çəkməni soyundurur. Sonra da onu buraxır və deyir: «Get, tez gəl, kopak oqlu». Erməni çəkməni öz ayağına geyinənə kimi Məhəmməd özünü verir kalafa yerində bitən qalın otluğun altına. Erməni başını qaldıranda görür ki, türk yoxdu. Yoldaşlarını da çağırıb gecəyarı olana kimi gəzdilər, tapa bilməyib getdilər. Ancaq Məhəmməd ayağıyalın enişə tərəf işıqlaşana qədər qaçır. Bir kişinin heyvan otardığını görür. Kişi ondan soruşur: «Müsəlmansanmı?» Məhəmməd cavab verir ki, bəli, müsəlmanam. Kişi görür ki, Məhəmmədin barmağından qan tökülür, ayaqları cırıq-cırıq olub. Həmin adam tez öz çarığını çıxarıb Məhəmmədə verir. Məhəmməd ondan soruşur ki, Bakı hansı tərəfdədir?

Kişi ona başa salır ki, qabaqda bir dayanacaq var. Üzüaşağı olan hər nə var, min, səni Bakıya aparacaq. Elə də edir. Sonra da Bakı-Tiflis qatarı ilə Tiflisə gəlir. Şeytanbazar draxdınında odun yaran, su gətirən olur.

Bir gün Nazarlıdan Nəğmət kişi draxdınçıya tərəvəz gətirib deyir: «Mənə ot daşımağa bir nəfər adam lazımdır». Draxdınçı Yesir Məhəmmədi göstərir: «Odurana onu apar, türk əsgəridir, ermənilərə əsir düşübmüş, qaçıb bura gəlib». Nəğmət kişi Məhəmmədi arbasına mindirib gətirir. Nəğmət kişi bir erməniyəni tək işlədirmiş. Həmin erməniyəni göstərir: «Bu erməni yerini bilir, 14-cü qolda mənim otum var, daşmayın». Məhəmməd: «Baş üstə»,- deyib erməni ilə işləməyə gedir. Bir gün yaxşı daşıyırlar. İkinci gün yel qalxır. Erməni yükləyən, Məhəmməd yerdən ot verən imiş. Otu verdikcə arabadan onu yel atır.

Erməni “Allah” deyə aslanır. Yesir Məhəmməd yaba ilə vurub ermənini yerə yıxır, başını əzir, öldürür. Sonra da qıçından tutub sürüyə-sürüyə qamışlığa atır. Gəlir, ot arabasını yarımçıq qapıya aparır. Nəğmət kişi Məhəmməddən soruşur ki, bəs erməni hanı? Məhəmməd sakit-sakit dillənir: «Öldürdüm». Nəğmət kişinin matı-qutu quruyur: «Ayə, onun yiyəsinə mən nə deyəcəm?» Məhəmməd deyir: «Özün bilərsən. Allahı söydü, mən də öldürdüm». Nəğmət kişini fikir apardı. Bu erməni Tiflisdə «Hallavardan (Avlabar) olan dostunun kiçik qardaşı imiş. Ona deyibmiş ki, qardaşın on günlüyə mənə kömək etsin, hörmət edəcəm». Birdən qardaşı gəlir. «Nəğmət, mənim qardaşım hanı?»- deyir. Nəğmət yalan danışmağa məcbur olur: «Onu razı yola saldım, bəs evə getməyibmi?». Erməni, qardaşının evə gəlmədiyini bildirib, Tiflisə qayıdır.

Yesir Məhəmməd bir müddətdən sonra Kosalıya gəlir. Onu evləndirirlər, oğullu-uşaqlı olur. Amma ürəyi daim vətən həsrətiylə döyünür. Bir neçə dəfə QPU-ya (Dövlət Siyasi İdarəsinə) ərizə yazır ki, məni öz vətənimə buraxın, gedim.

Bəli, Yesir Məhəmmədi QPU-ya çağıraraq deyirlər: «Sən oralı olubsan, səni ora agent göndəririk. Tapşırığı bizə çatdırarsan. Sən türkdilli olduğun üçün bizə çox lazımsan». Burada: “Baş üstə” deyib, geri-evinə qayıdır. Hər ikisini də bir gecədə, yəni 1938-ci il sentyabrın 11-də aparırlar. O vaxtdan Türkiyədə olurlar. Hacı öz el oğlu Yolçuyev Nadirə, Xiyalov Şəmdinə, Qarayazıda Daşdəmirov Hacıya bu sirri açmışdı, uşaqlarını onlara tapşırırmışdı. Bütün Kosalı, Nazarlı elə bilirdi ki, onlar Moskvada oxuyurlar. Bir də xəbər çıxdı ki, Ələmpaşallın Hacıını, Yesir Məhəmmədi Tür-

kiyədə agent kimi həbs ediblər. Dedilər, yalan söz çıxmaz. Sən demə, bu, doğru imiş. Türkiyə məhkəməsi onları dəfələrlə dindirir. Atalar demişkən, bir düz xətt əyriləri kəsir. Onlar bütün günahları boyunlarına alırlar: «Sovet kəşfiyyat orqanları bizi Türkiyəyə gəlməyə zorla məcbur etdilər, yoxsa bizi sürgünlə qorxudurdular. Biz də gəldik, daha geri getmədik». Hacı məhkəməyə cavab verdi: «Mən ərəb dili müəllimi olmuşam. Orada olan türk balalarına ərəb dilində dərs demişəm». Yesir Məhəmməd də türk əsgəri kimi Qafqazda vuruşduğunu və 1918-ci ildə ermənilərə əsir düşdüyünü bildirdi. Yesir Məhəmmədin dediklərini və Ələmpaşaoglu Hacınin Qarayazı Rayon İcraiyyə Komitəsində işləyib-İşləmədiyini da yoxlayıb təsdiqlədilər. Ancaq Türkiyə cəza qanunlarına görə bu hərəkətləri müqabilində onlar yalnız xalq qarşısında asıl-

malı idilər. Asılmaq vaxtı gəldi çatdı. Ən çox meydana yığışanlar Sovet ölkəsindəki təqiblərdən yaxa qurtarıb Türkiyəyə qaçanlar idi. Xozeyinlə Nağı ön cərgədə oturmuşdular. Hamı məhbusları gözləyirdi. Düşünürdülər ki, görəsən, onlar kimdir? Bir də gördülər, polis işçiləri iki nəfər məhbus gətirdilər. Biri çox göyçək, ağsaçlı, o birisi qarabəniz, dolu adam idi. Əvvəlcə ağbənizli, nazik görünüşlü, ağsaçlı məhkumu dindirdilər. Ondan soruşdular: «Vəkil tutmaq fikriniz varmı?» O cavab verdi: «Vəkil tutmaq üçün bizim pulumuz yoxdu. Biz kimsəsizik». Məhkəmə başlandı. Hacı bu sözləri dedi:

*Bilin, müsəlmanam, islam əhliyəm,
Gəlin tövbə deyim, günahım yoxdu.
Ana olan bala dağı görməsin,
Qəribəm, kəfənim alanım yoxdu.*

Ələmpaşaoglu Hacıni məhbusluq çox dəyişmişdi. Onu tanımaq qeyri-mümkün idi. Başını qaldırıb yığılan camaata baxanda öz-özünə dedi: «Bütün İstanbul əhli bura gəlib ki». Ön cərgədə olan iki nəfərin ağlamasını görəndə Hacı bu bayatını dedi:

*Əzizim, oda dağlar,
Yanmadın oda, dağlar.
Mən sinə dağı gördüm,
Sinəsi oda dağlar.*

Bu bayatını eşidən didərginlər elə ağlaşdılar ki, sanki yas yerində idilər. Hacınin gözünə məhkəmənin qarşısındakı “Quran” kitabı sataşdı. Dedi: “Qoyalar, bu kitaba and içəm. Assalar da sonra assınlar”. Hacı “Quran” kitabına işarə etdi və dedi: «Mən qarşınızdakı “Qurani – Kərim”in yolu ilə gedirəm. O yol

ilə gedən haqlıdı». İkinci bənddə görək Hacı nə dedi:

*Zülmət zirzəmidə çox axdı yaşlar,
Hicran ağrısından ağardı başlar.
Adı gözəl Məhəmmədə bağışlar,
Qurani yadına salanım yoxdu.*

Hakim ayağa qalxıb dedi, bilirəm, bu kitabdan halısan, üç dəfə öpüb gözünün üstünə qoyub dedi: «Bu kitabdan nə tələb edirsən?» Ələmpaşa oğlu dedi: «Mənə bir gecə möhlət ver, o kitabı oxuyum, özümə xətm edim. Assanız, sonra asın».

Kitab hakimin əlində yaşla islandı. Elə onu dedi ki, neçə yaşın var?

*Hacı cavabını bayatı ilə dedi:
Əzizinəm, yaşı çoxdu,*

*Mən qocanın yaşı çoxdu,
Gözlərimə baxıb ağla,
Gör bir kimin yaşı çoxdu?*

Qazı ayağa qalxıb dedi: «Məhkum, sizə qarşı bizdə inam yarandı. Biz Allaha, onun peyğəmbəri Məhəmmədə və kitabı «Qurana» inanırıq. “Qurani-Kərim”in qarşısında diz çöküb, baş əyirik». Hacı dedi: «Günahsız müsəlman aləminin arasında asılmağıma razıyam. Çünki məni öz adətimizlə dəfn edəcəklər». Hacınnın bu zaman cüt bacıları və ən çox istədiyi anası yadına düşdü. Bir bayatı da çəkdi:

*Əzizinəm, ay ana,
Pərvanələr, ay ana.
Oğlun dara çəkilir,
Nə durursan, ay ana?*

Məhkəməyə yığılanların hamısı ağlaşdı. Hacı dedi: «Ey dərdməndlər, az ağlaşın, haqq ayaq üstədi». Aldı, görək Hacı nə dedi:

*İztirablı, həyəcanlı anımda
Zaman namərd, bir dəlil yox yanımda,
Ana dərdi qövr eləyir canımda,
Fikir- xəyalıma dalanım yoxdu.*

Xozeyin general rütbəsində idi. Nağı xaricə gedən nümayəndə idi. Hər iki qardaşı qərriblik kövrəltmişdi. Özlərindən xəbərsiz damcı-damcı gözlərindən yaş tökülürdü. Bir nəfər irəli çıxıb bildirdi ki, bu zalım oğlu bizi odsuz, ocaqsız yandırdı. Bu zaman hər iki qardaş bir-birinə baxdı. Nağı dedi: «Ayə, a qardaş, danışanın səsi mənə tanış gəlir. Amma özünü tanıya bilmirəm».

*Hacı bir bayatı da çəkdi.
Əzizim, qara baxtım,
Dağlarda qara baxdım,
Baş götürüb səndən qaçdım,
Yenə baxdım, qara baxtım.*

Bir nəfər irəli çıxıb bildirdi ki, bu müqəssirlərin parası lazım deyil. Mən bunlara vəkillik edəram. Gəlib hər iki məhkumdan soruşdu: «Siz hansı ölkədən gəlibsiniz?» Hacı dedi: «Sovet ölkəsi bizi Türkiyəyə kəşfiyyata göndərdi. Ancaq biz geri qayıtmaq istəmirik, burada ölmək istəyirik».

Hacı:

*Şura ki var, məzlumların qurdudu,
Əsas ordu bizi tutan ordudu.
Ulu babam Osmanlının yurdudu,
Eşidib ərzimi, bilənim yoxdu.*

Öz xahişi ilə onlara vəkillik edən adam məhkəmə sədrinə üz tutub dedi: «Hakim, o adam Allahını sevən adamdı. Özü də deyir ki, mən “Qurani- Kərim”in yolu ilə gedirəm. Siz bu işə düz baxmasanız, haqq yolunda günahkar olarsınız».

Hacı dedi:

*Sirr açmaram, Hacını güllələrlər,
Tilsimdəyəm, zülmətdəyəm, bilərlər,
Bacılarıma ünüm çatsa, gələrlər,
Yaş töküüb, saçını yolanım yoxdu.*

Birdən Nağı qışqırıb yerindən atıldı: «Ayə, Xozeyin, bu ki Ələmpaşaoglu Hacıdır». Özlərini Hacınin üstünə atdılar. Öpüşub-ağlaşib görüşəndən sonra Xozeyin yeridi məhkəmənin üstünə, məhkəməni dayandırdı. On-

lara bildirdi ki: «Mən paşanın yanından gələ-nə qədər məhkəməni dayandırın».

Məhkəmənin sədri Xozeyinə dedi: «Mə-nim tərəfimdən də paşaya de ki, hər ikisi gü-nahsızdır».

Xozeyin səhər getdi, hər ikisini də zami-nə aldı və Hacıni da, Məhəmmədi də azad et-dirdi. Özlərinə də ev verdi. Əllərinə para ver-di. Az müddətdə Hacı varlandı. Özünə də yaxşı vəzifə verdilər. Türkiyədə evləndi, bir qızı da oldu. Özü də orada rəhmətə getdi.

Vətəndən uzaqlarda ölənlərin hamısına Allah rəhmət eləsin!

Vətən torpağını qəbirlərin üstünə tökür-lər. Yerləri nurlu, məkanları cənnət olsun!